

O'ZBEK OILALARIDA ZO'RAVONLIKNI IJTIMOY-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

X.Ziyavutdinova – psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori
Andijon davlat universiteti

Tayanch so'zlar: zo'ravonlik, oilaviy zo'ravonlik, ayollarga nisbatan zo'ravonlik, zo'ravon shaxs, ruhiy kamsitilish, iqtisodiy zo'ravonlik, jismoniy zo'ravonlik, psixologik zo'ravonlik, jinsiy zo'ravonlik.

Ключевые слова: насилие, домашнее насилие, насилие в отношении женщин, жестокая личность, психическая дискриминация, экономическое насилие, физическое насилие, психологическое насилие, сексуальное насилие.

Key words: violence, domestic violence, violence against women, violent personality, mental discrimination, economic violence, physical violence, psychological violence, sexual violence.

Turmush o'rtog'i tomonidan zo'ravonlikning namoyon bo'lishining umumiy va o'ziga xos shakllari mavjud. Zo'ravonlikning umumiy shakllarga jismoniy zo'ravonlik (itarib yuborish, siltab yuborish, mushtlash, tepish yoki buyumlar bilan urish va boshqalar), psixologik zo'ravonlik (jinsiy aloqani cheklash, jinsiy qobiliyatsizlik, bepustlik kabi haqoratli shaklda ayblash bilan jazolash), jinsiy zo'ravonlik (jinsiy aloqani cheklash bilan jazolash, jinsiy ojizlikda ayblash, bepustlik va boshqalar), iqtisodiy (kam daromad uchun ayblash, daromadni yashirish, moliyaviy qarorlarni mustaqil ravishda qabul qilish, xarajatlarni qat'iy nazorat qilish, ekspluatatsiya) va qurbon ustidan nazoratni o'rnatish uchun bolalardan foydalanish (turmush o'rtog'ini shantaj qilish maqsadida ernaing farzandlariga jismoniy va ruhiy zo'ravonlik qilishi, bolalarni manipulyatsiya qilishdan foydalangan holda ota-ona huquqlari uchun kurash, muayyan xarakter xususiyatlari va xatti-harakatlari tufayli bolalar oldida kamsitish, buzg'unchi mafkuralarga jalb qilish).

Oxirgi shaklda zo'ravonlikning ikki turi bir-biriga bog'langan - turmush o'rtog'iga nisbatan zo'ravonlik va bolaga nisbatan zo'ravonlik. Turmush o'rtog'iga zulm o'tkazish maqsadida bolalarga nisbatan zo'ravonlik bevosita (to'g'ridan-to'g'ri) va bilvosita (ikkilamchi) amalga oshiriladi. Bevosita zo'ravonlik klassifikatsiyasi nikoh zo'ravonligining yuqorida ko'rib chiqilgan turlariga to'g'ri keladi: jismoniy, jinsiy, psixologik zo'ravonlik, beparvolik va ma'naviy shafqatsizlik. Zo'ravonlikning mazkur ko'rinishlarida bolalar hayoti va sog'lig'iga bevosita zarar yetkaziladi. Bilvosita zo'ravonlik deganda bolaning shaxsiga salbiy hissiy va psixologik ta'sir tushuniladi. Ushbu holat uning ota-ona oilasida zo'ravonlik guvohi bo'lish yoki "vosita" bo'lib xizmat qilishi natijasidan kelib chiqadi. Ko'pincha bolalar o'z his-tuyg'ularini ochiq ifoda etmaganliklari sababli bunday salbiy ta'sirlar ko'zga ko'rinmaydi. Shuning uchun bunday oilalarning bolalari "ko'rinmas qurbonlar" deb ataladi. Ko'pincha bolalar o'ziga nisbatan bo'layotgan hissiy va psixologik zo'ravonlikdan xabardor bo'lmashliklari mumkin.

Yuqoridagilarni hisobga olgan holda bolalarga nisbatan oilaviy zo'ravonlikning quyidagi o'ziga xos shakllarini keltirishimiz mumkin: ijtimoiy mavqe zo'ravonligi, oiladagi zo'ravonlik, homiladorlikni saqlab qolish yoki homiladan voz kechish to'g'risidagi yagona qaror, turmush o'rtog'ining ota-onasi bilan munosabatlarni buzish, erkakni otasi va onasiga qarshi qo'yish kiradi.

Ijtimoiy maqomdagi zo'ravonlik - farzand bilan aloqa qilishni taqiqlash orqali otalik maqomidan mahrum qilish bo'lib, er-xotinlar arjashgandan so'ng bolalarni sobiq eridan izolyatsiya qilish holati sezilarli darajada oshadi. Ma'lumotlarga ko'ra, mamlakatimizda ajralishdan so'ng bolalarning 90-95 foizi avtomatik ravishda onaga o'tadi. Aksariyat hollarda, otalar o'z farzandlari bilan "neytral" hududda onaning qarindoshlari (masalan, qaynona) nazorati ostida uchrashishga majbur bo'lishadi. O'yinchoq, shirinliklar, kiyim-kechak va hokazolarni sotib olishda ham shunday holat yuz beradi [3:42]. "To'laqonli ota"ning ijtimoiy mavqei sekin-asta "yakshanbalik ota" maqomiga aylanadi. Ammo bu ajratilgan vaqt ichida na ota, na farzand o'z majburiyatini to'liq anglay olmaydilar, shuning uchun bunday sanalar quvonch keltirmaydi, balki tushkunlikka tushiradi.

Ikkinchidan, aslida sodir bo'lmagan zo'ravonlik yoki

asossiz shikoyat bilan turmush o'rtog'i mehnat jamoasiga yoxud huquqni muhofaza qilish organlariga ariza berib, unga "zo'ravon" maqomini berish. Bu holat insonning yaqin kishilari va tanishlari orasida, mehnat jamoasida, ijod bilan shug'ullanayotgan tashkilotlarida sha'niga nomunosib ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Oilaviy zo'ravonlik uy yumushlariga e'tiborsiz bo'lish, turmush o'rtog'ini rad etish, e'tiborsizlik, g'amxo'rlik qilishdan mahrum qilish kabi holatlarni o'z ichiga oladi. Zo'ravonlikning bu shakli, ayniqsa, bemorligi tufayli yoki doimo tashqi yordamga muhtoj bo'lgan odam nochor ahvolda bo'lgan hollarda yuz berishi mumkin.

Homiladorlikni bekor qilish yoki saqlab qolish bo'yicha yagona qaror ayol ayol zo'ravonligining istisno shakli hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasi Oila Kodeksining 4-bob 21-moddasiga muvofiq bolalar tarbiyasi va oilaviy turmushning boshqa masalalari er-xotinlar tomonidan er-xotinning tengligi tamoyillariga asoslangan holda birgalikda hal qiladilar [3]. Ayol tomonidan bolaning tug'ilishi yoki tug'ilmasligi bo'yicha yagona qaror qabul qilish holatida erkakning oilaviy hayotda teng ishtirok etish huquqi buziladi.

Turmush o'rtog'ining ota-onasi bilan munosabatlarning yomonlashuvi, erkakni otasi yoki onasiga qarshi qo'yish yoxud ernaing boshqa qarindoshlariga nisbatan qo'pol va haqoratli holatlar er-xotinning o'zaro munosabatlarida keskinlikning oshishiga olib keladi. Bu vaziyada ayoli va ota-onasi tomonidan berilgan qarama-qarshi maslahatlar erkakni chalg'itadi. Ayol tomonidan farzandlarni bobosi va buvisiga qarshi qo'yishi vaziyat yanada og'irlashtiradi.

Ayollarga nisbatan oilaviy zo'ravonlik sabablari va shakllarini tadqiq etishda, yuqoridagi kabi holatlarga erkaklarning qanday munosabat bildirishlarini ko'rib chiqamiz. Erkaklar kuchli psixologik ta'sirlar tufayli umrbod jarohatlanadilar. Ya'ni ular uyat, sharmandalik, o'z-o'zini kamsitish, aybdorlik hissi bilan yashay boshlaydilar. Mazkur hislar bilan ular oilani saqlab qolish uchun ayoli bilan uzoq vaqt yashashi mumkin, ammo yig'ilib qolgan alam va munosabatlardan norozilik keyinchalik oilaning darz ketishiga olib keladi. Turmush o'rtog'idan zo'ravonlikni boshdan kechirgan erkak abadiy sinishi, boshqalar oldida obro'sizlanishi, er va otalik ijtimoiy rollarini bajara olmaydigan darajaga tushib qolishi mumkin. Bular autoagressiyaga moyillik, suitsidal kayfiyatlar, doimiy tushkunlik, nafrat, qasos olish istagini keltirib chiqaradi. Natijada erkaklarda giyohvandlik, spirtli ichimliklarga ruju qo'yish, shuningdek, ko'pincha turli hil g'ayriqonuniy guruh va mazhablarga qo'shilib ketish holatlari kuzatiladi.

Shunday qilib, ayollar turmushidagi zo'ravonlikning namoyon bo'lish sabablari va shakllarini tahlil qilish nafaqat ushbu ijtimoiy hodisaning asosiy xususiyatlarini olish, balki uning salbiy oqibatlari va ularni bartaraf etish yo'llarini aniqlash imkonini beradi.

Ayollarga nisbatan zo'ravonlik mavzusi murakkab, ko'p qirrali va fanlararo muammo hisoblanadi. Ayollarga nisbatan zo'ravonlik nafaqat o'zining xarakterli belgilarining xilma-xilligi, turlari va shakllar bilan balki ko'plab fanlar tomonidan o'rganilayotgan ushbu hodisaning yuzaga kelishiga sabab bo'lgan omillar va shart-sharoitlarning xilma-xilligi bilan bog'liq. Ilmiy manbalarda oilada turmush ayollarga nisbatan zo'ravonlik sabablarini tushuntiruvchi ko'plab makro va mikro nuqtai nazarlar

mavjud bo'lib, ularni bir qancha yondashuvlarga birlashtirish mumkin.

Psixologik yondashuv tarafdorlari zo'ravonlik kelib chiqish sabablarini shaxsning ijtimoiy sharoitga yetarli darajada psixologik moslashuvi, shuningdek, ma'lum darajada o'zini namoyon qilishga yordam beradigan xarakter xususiyatlarini ko'rib chiqadilar. K.Xorni o'z tadqiqotlarida shaxslarning inqirozli holatlari muammolarini o'rganib, zo'ravonlikni shaxsning asosiy tashviylariga bilan bog'liqligini aniqlab, agressiya shaxsni psixologik himoya turlaridan biri ekanligini ta'kidlaydi [4:98].

Gumanistik yo'nalishning yorqin vakili K.Rodgers zo'ravonlik hodisasini ta'riflar ekan, uni shaxs psixologik himoyasining bir turi sifatida tushuntirib, tajovuzni shaxsning erkinligining cheklash va tanlash imkoniyatiga majburiy munosabati hamda shaxs tomonidan tahdid deb qabul qilingan holatga javob deb qaraydi [5:128].

E.Fromm esa o'z tadqiqotlarida sadizm hodisasiga alohida e'tibor qaratadi. Uning ta'kidlashicha, sadizm-boshqa odamga zarar yetkazish istagi emas, balki boshqa odamni o'z kuch va irodasiga to'liq bo'ysundirish, uni o'z xohishiga bo'ysunuvchi obyektga aylantirishdir. Boshqa odam ustidan to'liq hukmronlik qilish istagi-sadizimning mohiyatidir [6:242].

Tadqiqotchil olimlar T.B.Dmitriyeva va B.V.Shostakovich zo'ravonlikni keltirib chiqaruvchi umumiy psixologik xususiyatlar deb quyidagilarni ko'rib chiqadilar:

- tajovuzkor reaksiyalarga moyillik yoki salbiy ta'sirlarga hissiy reaktivlikning kuchayishi [7:323];
- yuqori avtoritarizm;
- o'zini hurmat qilishning pastligi yoki yetarli emasligi;
- o'ziga nisbatan ishonchning yetishmasligi, o'zidan shubhalanish [7:23];
- rigidlik (xulq-atvor va qaror qabul qilishda moslashuvchanlikning yo'qligi);
- muloqot ko'nikmalarining yetishmasligi (har qanday nizo va kelishmovchilikni hal qilish jismoniy kuch yoki og'zaki tajovuz yordamida sodir bo'ladi);
- qo'zg'alish va asabiylikning kuchayishi;
- asabiylik va stress holatida his-tuyg'ularni boshqara olmaslik (V.A.Shakina tadqiqotlarida keltirilishicha, oilaviy jinoyatlarning 76 foizi janjal paytida sodir bo'lgan);
- hukmronlik (ko'pincha yuqori zo'ravonlik nazorat, kuch va o'zini o'zi namoyon qilish vositasiga aylanadi);
- patologik rashk [8:47].

Turli xil tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, zo'ravonlarning barchasi umumiy xarakter xususiyatlariga ega bo'lib, bunday shaxslar "emotsional sovuqlik va befarqlik, hamdard bo'la olmaslik va o'zini boshqalar o'rniga qo'ya olmaslik, kutilmagan tashqi ta'sirlarga o'ta sezgirlik va zaiflik bilan ajralib turadi" [8:20].

Adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi PF-4947-son «O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida»gi farmoni.//lex.uz
2. "Xotin – qizlarni tazyiq va zo'ravonlikdan himoya qilish to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasining qonuni.lex.uz
3. O'zbekiston Respublikasining oila kodeksi. // URL:http://www.lex.uz.
4. Шишкин О. Разведенный отец / О.Шишкин // Огонек. 2008. – С 42.
5. Киреев Г.Н. Сущность насилия. -М.: 1990.18-6.
6. Джавадов Ф.М. Квалификация насильственных преступлений, совершенных с применением оружия. Автореф. дисс. канд. юрид. наук. -М.: 1985. -С. 31.
7. Сердюк Л.В. Насилие. Криминологическое и уголовно-правовое исследование. –М.: 2002. –С. 179.
8. Dobash R.F., Dobash R.P. Violence against wives: a case against patriarchy. –N-Y.: 1979.

REZYUME. Ushbu maqolada oilalarda er-xotin o'rtasidagi zo'ravonlik, ayollarga nisbatan zo'ravonlik muammosi, uning ko'rinishi, turlari, kelib chiqish sabablari va bu muammoni olidini olish bo'yicha xulosa va takliflar beriladi. Oilaviy zo'ravonlikning bu turi er-xotin o'rtasidagi munosabatlarda namoyon bo'lib, bunday zo'ravonlikning o'ziga xosligi er-xotinning gender farqlari, erkaklarning dominant pozitsiyasi va ayollarning xatti-harakatlari ustidan nazorat qilish natijasidir kelib chiqadi.

РЕЗЮМЕ. В данной статье представлена проблема домашнего насилия между супругами, насилия в отношении женщин, его проявления, виды, причины и профилактика данной проблемы. Этот вид домашнего насилия проявляется в отношениях между супругами, а специфика такого насилия является результатом гендерных различий пары, доминирующего положения мужчин и контроля над поведением женщин.

SUMMARY. In this article, the problem of domestic violence between spouses, violence against women, its appearance, types, causes and prevention of this problem is presented. This type of domestic violence is manifested in the relationship between spouses, and the specificity of such violence is the result of the gender differences of the couple, the dominant position of men and the control over the behavior of women.

Konfliktli yondashuv. Mojarolar oson hal qilinadigan va hal qilib bo'lmaydigan ko'rinishda bo'ladi. Nizolarni keltirib chiqaruvchi sabablar darhol bartaraf etilsa, oson hal qilinadigan nizolar deb hisoblanadi. Hal qilib bo'lmaydigan ko'rinishdagi nizolar barqaror mojarolar bo'lib, sabab saqlanib qoladi, uzoq vaqt davomida er-xotinning oilaviy muammolari bo'yicha yagona to'xtamga kelolmaydilar. Nizolarni hal qilish darajasi oilaviy munosabatlarda madaniyati va turmush o'rtoqlarning tarbiyasiga bog'liq.

Oilaviy hayotda nizolarga olib keladigan ko'plab sabablar mavjud. Ko'pgina tadqiqotchilar sabablarning tasnifini berishadi. Masalan, S.V.Kovalyov nizolarning barcha sabablarini guruhlariga birlashtiradi:

- oiladagi mehnatning nomuvofiq va adolatsiz taqsimlanishi, er-xotin o'z huquq va majburiyatlarini bilmasligi, turmush o'rtoqlardan birining uy ishlari yetarli hissa qo'shmasligi natijasida yuzaga keladigan nizolar;
- turmush o'rtoqlar yoki ulardan birining har qanday ehtiyojlarini, shu jumladan jinsiy istaklarini surunkali qoniqtirmaslik asosida yuzaga keladigan kelishmovchiliklar;

- ta'lim, xarakter va boshqa psixologik kamchiliklar va nuqsonlar sababli kelib chiqadigan nizolar[6:46].

S.V.Kochetkova o'tkazgan tadqiqot so'rovnoma natijalariga ko'ra, respondentlarning 38 foizi oilaviy nizolar muammolarini tinch yo'l bilan hal qila bilmaslik, oilaviy munosabatlarda madaniyatining pastligi va o'z manfaatlarini himoya qila olmasligi tufayli deb javob bergan bo'lsalar, 37,4 foizi oila a'zolarining shaxsiy fazilatlarini va ular tarbiyasidagi kamchiliklar tufayli yuzaga kelishini ta'kidlaganlar [6:115].

Qanday ko'rinishdagi konflikt bo'lishidan qat'iy nazar, uning zahirida tomonlarning qarama-qarshi pozitsiyalari, maqsadlari, ularga erishish usullari yoki raqiblarning manfaatlarini, istaklari, mayllari turadi. Konfliktli vaziyatning kuchayishi uchun tomonlardan biri boshqa tomonning manfaatlarini buzadigan harakatni amalga oshirishi kerak [8:68].

Mazkur muammoning yechimi bo'yicha takliflar: OAV jamoatchilik fikrini o'zgartira olishga ega bo'lgan shaxslarni ushbu mavzudagi diniy va dunyoviy chiqishlarini ta'minlash; zo'ravonlikni kamaytirishda OAV, videoroliklar yaratishda o'zbek xalqining milliy urf-odatlariga tayangan holda, professional ekspertlarni ko'proq jalb etish; aholi orasida huquqiy madaniyatni rivojlantirishga qaratilgan chora-tadbirlarni olib borish; zo'ravonlikka uchragan xotin-qizlar bilan ishlovchi rehabilitatsiya markazlari faoliyatini yanada takomillashtirish uchun ularda hisob-kitob, tikuvchilik, tadbirkorlik asoslari, shuningdek motivatsion treninglar o'tkazilishi zo'ravonlik holatiga tushgan xotin-qizlarni jamiyatga integratsiyasiga ko'maklashadi.